

Картина з безодні

*Присвячую моїй дружині
й моєму синові*

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Я й мої товариші впали жертвою жахливого злочину.

Це був злочин, якого люди і природа допустилися на нас, і який і нас приневолив стати злочинцями супроти духа людства.

І судилося нам пройти за життя пекло, яке кинуло нас поза межі людського болю – у країну божевілля і смерті.

.....

Тіні моїх товаришів являються мені у сні й наяві.

Бачу їхні обличчя живих трупів.

Бачу, як біль і розпука кладе їм на очі й мозок сонячний серпанок привидів і божевілля, і як вони з радісними окликами, з усміхом щастя западаються у безодню небуття.

І я лечу з ними у прірву.

.....

Я чудом остався між живими.

Та все здається мені, що я наче з-поза могили
дивлюся на вир життя, на дикий танок людських
пристрастей і душевного озвіріння.

І чую голос із того світу.

І почуваю себе чужим, самотнім, сиротою між
людьми, з якими довелось мені жити тепер – на
вигнанню.

Моя душа відривається від життя, як осінній
пожовклий листок від дерева, й лине далеко-да-
леко до моїх товаришів.

І з тихим шелестом-зітханням стелиться по
землі й шукає їхньої могили.

Бо їм ніхто навіть могили не висипав.

Тяжкі спільні терпіння з'єднали нерозривно
наші душі, зробили нас братами.

І в моїм серці плаче жаль і туга за ними.

.....

І згадую незабутнього товариша Василя Ро-
манишина.

Друже мій!

І ти вже не живеш.

Твої кості біліють далеко серед синіх степів
України.

Осінній вітер б'є їх.

Холодний дощ умиває їх.

Роса вранці сльозами паде на них.

.....

Ні, я не можу, я не смію мовчати.

І коли я мав силу бодай у мільйонній частині зобразити людським словом їхні страждання і збудити в душі людини одну теплу сльозу спочуття до них, то я сповнив супроти них обов'язок їхнього брата і свідка їхнього болю і смерті.

І скинув з душі тяжкий камінь, який мене давив.

Хай моє скромне оповідання покладеться жалобним вінком квітів на їхню нікому не знану, богом і людьми забуту могилу!

Хай наші спільні муки падуть прокльоном на старий світ, який ще досі тоне в морі крові й нікчемності.

Хай ясна ідея, що в цім оповіданні промінням блискає з цвинтарища й хаосу стихій і з безмежного болю й божевілля людей, розгориться полум'ям у душі молодого українського покоління й веде його все вище й вище на сонячний шлях волі і щастя великого українського народу й до вселюдського братерства й любові.

І коли наша боротьба за волю така важка і кривава, то не падаймо ні на хвилю в темряву розпуки, бо

Через сльози і терпіння

Шлях веде до просвітління:

Хто боровся, скутий тьмою,

Тому сонце – мрія мрій.

Відень. У вересні 1920.

Осип Турянський

Поміж небом і землею блукають тисячі й тисячі тіней.

Якби люди з далекого сонячного світу побачили ті тіні й пізнали в них своїх рідних, то збожеволіли би з розпуки.

Але вони їх не побачать, бо ті тіні розвіються, як сонні мари, в безодні буття й ніхто навіть не знатиме, де й коли.

.....

Під ударом німецько-австрійського війська покинули серби свій край і забрали всіх бранців, 60 000 душ, із собою та погнали їх на албанський «шлях смерті».

В албанських горах, нетрях, з голоду, холоду й душевного болю загинуло 45 000 бранців.

По високому хребті албанських гір, завіяних снігом і морозом окутих, ідуть прочі тепер настрічу долі.

Ідуть живі трупи людей по трупі природи.

.....

Чорні хмари закрили заздрісно сонце і блищать неба й повисли над ними, як велетенські чорні крила всесвітнього духа знищення.

І спокійні ці хмари, як німе прокляття, непорушні, мов скелі, невблаганні, як доля.

Понура тьма хмар поклатася гробним каменем на замучені душі.

Земля відцуралася їх.

Вона кликнула їх у ті високі гори, між дикі строми й безвісті, де на кожному кроці чатує смерть.

Відгородила себе від них густими хмарами мряки, яка висить по обох боках гірського хребта і схожа на розбурхане, сіре море, що застигло і скам'яніло.

Чорне море хмар на небі глядить понуро на сіре море хмар над землею.

А всередині між двома морями йдуть тіні по срібно-білому хребті гір.

Вони наче висять між небом і землею.

Між життям і смертю.

Гірський хребет розпустив могутні, розколені, пошарпані й нагі ребра, які місцями тонуть під ногами тіней у сизій млі, то знов виринають із неї і гинуть на крайнебі в чорних хмарах.

І лежать на хмарах, мов скелет дивного великана, що руйнуючи життя, й сам погиб.

І біліють, мов срібні острови серед сірого моря мряки, то чорніють стрімкими обривами скель над безоднями, то підносять гордо і грізно кам'яне чоло до хмар.

А там недалеко на крайнебі гори-велетні сховали білі голови в чорних хмарах, а їх темні, гранітні стіни, роздерті в титанічній боротьбі стихій, навислі над пропастями великанські звали, брили і строми являють собою образ безмірного знищення й руїни.

З сніжних верхів, з чорних обривів, з пропастей, з кожної скелі і з кожного закутка визирає бездонна глибінь грози, суму й безнадійності.

Та проте здається, що дух руїни не завершив ще свого діла знищення. Могутній володар тих диких безвістей – мороз – скував і приспав його і все кругом заляв.

І серед реву боротьби й нищення небо, гори, земля – все нараз замовкло і скам'яніло.

Та серед цієї залятої, скам'янілої тиші небес, хмар, гір і глибини царить якесь повне грози й таємне очікування.

Хмари до хмар, гори до гір притупилися в німій тривозі і наче шепчуть до себе:

– Хтось небаром явиться...

Хто це буде? Що це буде?

Чи оркан струсне горами й безоднями?

І порве всі іскри життя, яке аж тут заблукало, в божевільний вир, і одним ударом усе загасить, усе розіб'є, розтрощить та кине у тьму небуття, в безодню нічогості!

.....

Вже довго вони блукають по албанських безвістях.

Два невідступні товариші: голод і мороз ведуть їх настрічу смерті.

В останніх днях загніздився в їх душі третій і найтяжчий ворог – безнадійність.

Від десятих днів вони вже нічого не мали в устах.

Нема вже диких овочів, ні трави, ні хопти, ні кори з дерева.

Тіло з них майже зникло.

Останки обшарпаного одіння висять на них, мов купа брудного й замерзлого лахміття на кістяках.

Ноги, опухлі з голоду й зимна, здебільшого обвинуті онучами, які щораз розлізаються, доки зовсім не облетять.

І не одна людина йде по замерзлому снігу босоніж.

У них уже ледве видно сліди обличчя.

Замість щік дві ями, мов дві глибоко розкопані могили.

Лице покрите, здається, не шкірою, лиш якоюсь чорно-сірою, землистою поволокою, що схожа на пліснь у грибів.

На лиці кожної людини довга борода, розкуйовджена, помервлена, як помарнілий, розтоптаний бур'ян на розораній скибі.

.....

Очі сховалися глибоко в лобі.

Шукають душі, щоб разом із нею покинути останки тіла, нужденну, розвалену тюрму.

Одні очі погасли, другі блищать гарячковим огнем і виразом недалекого божевілья.

Коли одна людина гляне в лице другій, здригається.

Відвертається з жахом, а тремтячі уста шепчуть:

– Смерть...

Лиш деякі сліпі люди не видять смерті в обличчях других.

І не мають втомлені очі людей на чому спертися, ні на чім відпочити.

Шукають неба.

Та неба немає.

Тільки байдужа і скам'яніла гроза чорних хмар наче посилає їм лише одну думку:

«Смерть».

Очі відвертаються від неба і блукають по безкрайньому морі сірих хмар над безоднями.

А те море бездонно сумне, безмежно безнадійне.

І очі людей ховаються ще глибше в ямах і замикаються.

І шукають у замученій душі світла.

Але й душа окута, мов цвинтарним муром, сухом ночі й холодом смерті.

.....

І тоді остання життєва сила, остання туга розбиває кайдани дійсності.

Свідомість бунтується проти безтямного болю й нужденності буття й западає в сон.

Замучені голодом, морозом і безсонними ночами, вони попадають у сумерк півсвідомості, яка хвилями зникає, то знов деколи переходить у повну несвідомість.

І їх уяву огортає серпанок сонячних привидів і божевілья.

Їхня свідомість похожа тепер на сонце.

Пливуть малі й більші хмарки, в меншій то дальшій віддалі від себе і притемнюють та заслонюють його на мент або на довшу хвилину.

Аж насуне велика чорна хмара й заступить сонце, може, не все.

І за чим життя людей тужило, за чим їх душа рвалася, це ввижається тіням наче промінь сонця в темряві їх душі.

І, захоплені тим промінням, вони бачать життя, яке кинуло на них уже присуд смерті.

Їм увижаються люди, які їм були близькі колись. Вони вітають, обнімають їх, говорять з ними.

Вони чують дивні звуки з далекої батьківщини, співають пісні, які ще дітьми чули. З малими винятками вони всі, здається, збожеволіли.

І з ясними видіннями вони вмирають з усміхом на устах.

Падають на шляху.

І тоді чути стріли сербських крісів.

Це сербські вартівники вбивають німецьких людей, які вже не можуть піднятися.

Боятися серби, щоб ці вмираючі людські тіні не одстали позаду й не зміцнили німецького й австрійського війська, від якого здалека аж тут гомонить час від часу глухо гук гармат.

Багато їх кидається в безодню, щоб не вмерти в немочі від сербської кулі.

Ось недалеко паде одна людина.

Серб здіймає з плечей кріс і підходить до неї.

Людина витягає руки й розказує сербові:

– Мої діти ще оттакі маленькі. От тіцькі ще.
Показує рукою, як маленькі його діти, й роздираючим голосом благає:

– Брате сербе, не осирочуй моїх діточок!

Але ворог не знає милосердя.

Лунає гук вистрілу.

І тінь останніми краплями крові червонить білий сніг.

Так умирає багато людей з перестріленими або багнетом пробитими грудьми й головами.

.....

Кожна людина збирає останки сили, щоб не впасти.

Ідуть з найтяжчим зусиллям.

Уста судорожно затиснені, жили на темно-сірих і зелених чолах виступають наверх, наче хочуть одірватися від обличчя.

Їхні голови хиляться безсильно на груди.

Наче невидима сила закинула їм тяжкі верії на шию і гне й тягне їх живосилом до землі.

Ідуть, наче тягнуть власні трупи на великий похорон.

Гробову тишу природи перебиває тихе зітхання, уриване хлипання, голосний лемент і зойкіт людей з босими ногами на замерзлому снігу, радісні оклики збожеволілих, сербські стріли й останній крик розпуки перед смертю.

Багато людей утратило ясну свідомість того, де вони, звідкіля й куди йдуть.

Деякі забули мову.

.....

У найбільшій частині людей серце вже заснуло.

Воно не відчуває вже більше ніякого болю, ні бажання.

Ніякої туги за життям, ні за далекими ествами.

Батько... мати... жінка... діти?..

Що це?

Якось імлою овіяна, в струї вічності похована, приспана в душі згадка з давньої-прадавньої, замкклої минувщини.

Якось неймовірна, чудова казка з раю, котрого немає на цій землі.

.....

Що їх зустріне через годину, через дві, завтра?

Це їм байдуже.

У них уже немає навіть сили думати про те.

Вони замкнули очі і сплять якийсь час ідучи, поки не ляжуть всі на «шляху смерті».

.....

Душевне отупіння покидає їх на хвилину. І в їх душі прокидаються бажання, що в'яжуть їх з життям.

Ось одна людина з босими, фіолетними ногами угледіла нараз на хмарах над деброю вогонь.

З заіскреними очима показує його товаришам.

Три товариші біжать там, де вогонь видять.

І падають на хмари над пропастю.

І хмари проковтують їх, як море зерна піску,
як вічність хвилинку.

.....

Здається, що ні боги, ні темні сили не мають
відваги дивитися на цей образ людського горя
й починають засновувати його густим серпан-
ком снігу.

Небо, хмари, гори й людські тіні – все зникає
й обертається в одну безконечну мряку, сіру, як
життя, сумну, як смерть.

Здається, світ поволі зісувається в якусь без-
донну прірву.

.....

З безодні виринає срібно-біла хмарка.

Як сонна мрія, знімається над ними і пливе
настрічу понурій тьмі небес.

Ні, це не хмарка...

Це якесь дивне єство, що співчуває людському
стражданню.

Це самотній ясний, добрий дух.

Він запитує когось у чорних хмарах:

– Чому велиш серцю тіней ще слабо битися?

Розбий те серце на шматки!

Хай воно не кривавиться останніми каплями
крові!

.....

Що це?